

УДК 347.151.6

Анікіна Галина Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

ВИДИ СМЕРТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Незважаючи на цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи, практика застосування цих норм свідчить про необхідність їх удосконалення. Це зумовлено тим, що зі смертю пов'язана низка правовідносин, що залежать від підходів до розуміння поняття «смерть фізичної особи», юридичних критеріїв встановлення моменту смерті людини та її класифікації

Стан дослідження теми. Питання, які стосуються окремих аспектів цивільно-правових відносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи були предметом дослідження М.І. Авдєєва, О. Е. Старовойтової, Є. М. Степанової, Д. А. Гудими, М. М. Малєїної, Р. О. Стефанчука, О. Р. Шишки, Г.В. Шора тощо. Проте у працях згаданих учених види смерті фізичної особи та їх значення для цивільного права не були предметом спеціального комплексного дослідження, що свідчить про актуальність проведеного дослідження.

Метою дослідження є з'ясування значення поділу смерті фізичної особи на види для цивільного права.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі різних галузей дослідження наводяться види смерті за різними критеріями поділу – таке розмежування смерті має значення і для цивільного права.

Найбільш поширеним є поділ смерті за причинами, які її викликали, на природну та неприродну [16, с. 534]. *Природна* (фізіологічна) смерть є результатом тривалого, поступового згасання основних життєвих функцій організму (старіння). *Неприродна* (патологічна) настає від хворобливих уражень або ушкоджень життєво важливих органів. Це смерть, яка сталася від хвороби, а насильна смерть може бути наслідком убивства, самогубства, нещасного випадку. Більш розширену

класифікацію смерті залежно від причин її настання наводить В. Г. Шор у монографії «Про смерть людини». Автор розрізняє терміни «смерть патологічна», «смерть раптова» і «смерть звичайна». Класифікуючи усі патологічні форми смерті, він поділяє їх на такі групи:

– смерть випадкова і насильна, яка може наставати внаслідок катастроф, нещасних випадків, коли отримують ушкодження і руйнуються життєво важливі органи людини; внаслідок злого наміру іншої особи (самогубство; смерть у воді, вогні, внаслідок сонячного удару);

– смерть звичайна, яка є наслідком хвороб, особливо якщо вони супроводжуються якими-небудь ускладненнями;

– смерть раптова, яка настала внаслідок вчасно нез'ясованих хвороб, несподіваних несприятливих умов, ушкоджень органів [15, с. 16-18].

Тобто він визнає смерть звичайну і смерть раптову як форми патологічної смерті.

В. Й. Прозоровський і Л. І. Громов рекомендують назвати раптову смерть передчасною. Раптова смерть є передчасною, але разом з тим будь-яка смерть, яка настала не від старості (хвороб, отруєнь, абортів тощо), також є передчасною, тому виділяти в групу передчасної смерті тільки раптову неправильно [8, с. 7].

Н. С. Бокаріус усі випадки раптової смерті поділив на чотири групи. До першої групи були віднесені випадки смерті внаслідок гострих і підгострих хвороб. У другу групу – несподівана смерть унаслідок механічних ушкоджень. До третьої групи він відносив смерть у результаті різноманітних латентних патологічних процесів у зв'язку з ненормальним перебігом звичайних фізіологічних процесів. А до четвертої групи – випадки асфіксії [4, с. 37].

М. І. Авдєєв розрізняє терміни «раптова смерть» та «смерть, що швидко настала» [1, с. 253; 2, с. 39]. Раптова, за твердженням автора – це така смерть,

Біологічна смерть – незворотне припинення біологічних процесів у тканинах, клітинах [6, с. 1153]. Під біологічною смертю розуміють смерть головного мозку, що проявляється в незворотному відмиранні його клітин, тобто ніякі медичні маніпуляції не можуть привести до відновлення життєдіяльності людини. Біологічна смерть виникає тоді, коли внаслідок незворотних змін в організмі та, насамперед, у центральній нервовій системі повернення до життя неможливе.

Вважаємо таку класифікацію найважливішою для цивільних правовідносин. Під час клінічної смерті особа продовжує бути суб'єктом цивільного права. У цей період повинні бути вжиті усі можливі заходи для повернення людини до життя. І лише з біологічною смертю правові норми пов'язують виникнення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків.

О. Е. Старовойтова розрізняє смерть фізичну і біологічну. *Фізичною* смертю є руйнування тіла, а *біологічною* – зупинення життєво важливих функцій організму [12, с. 264]. Варто зауважити, що при фізичній смерті людина залишається суб'єктом права, і тільки у випадку настання біологічної смерті її правосуб'єктність припиняється.

Розглядаючи різновиди смерті, слід згадати і про визнання фізичної особи померлою. Визнання громадянина померлим з боку закону Р.О. Стефанчук визначає як «юридичну смерть». Під поняттям юридичної смерті, на його думку, потрібно розуміти оголошення фізичної особи померлою в законодавчо-визначеному порядку. Водночас, науковець наголошує: «Такий вид смерті є радше юридичною презумпцією смерті, аніж її фактичною констатацією» [13, с. 283].

Фізична особа може бути оголошена судом померлою з підстав визначених у ст. 46 ЦК України. Проте для цивільного права має значення момент, з якого фізичну особу визнають померлою. Згідно з ч. 3 ст. 46 ЦК України фізична особа оголошується судом померлою від дня набуття законної сили рішенням суду про це.

Датою смерті людини судом може бути визнано або момент настання обставин, які дають підстави припустити її вірогідну загибель, або день, коли сплив законодавчо визначений строк після її зникнення. Наприклад, Кам'янець-Подільський міськрайонний суд, розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу за заявою ОСОБА_2 про оголошення фізичної особи померлою, в якій зацікавленою особою є Управління пенсійного фонду України в Дунаєвецькому районі, встановив: ОСОБА_2 звернувся в суд із заявою про оголошення його матері – ОСОБА_3, померлою, посилаючись на те, що мати проживала разом з

ОСОБА_4 в приватному будинку в с. Супрунківці Кам'янець-Подільського району, який згорів 25 листопада 2004 року. При розборі згарища були знайдені кістки чоловіка, які ідентифікували як труп ОСОБА_4, останки ОСОБА_3 ідентифікувати не вдалося. ОСОБА_2 просив суд викладені в заяві вимоги задовольнити. Встановлення цього факту, як зазначив заявник, необхідно для підвищення пенсії у зв'язку зі смертю матері. ОСОБА_2 та його представник у судовому засіданні заявлені вимоги підтримали, просила суд винести рішення, яким визнати ОСОБА_3 померлою з дня її вірогідної смерті. Представник зацікавленої особи – Управління пенсійного фонду України в Дунаєвецькому районі в судовому засіданні не заперечував щодо задоволення заяви ОСОБА_2. Заслухавши пояснення заявника та його представника, представника зацікавленої особи, дослідивши матеріали справи в цілому, суд прийшов до висновку, що заява підлягає задоволенню з таких підстав. Судом встановлено, що ОСОБА_3 разом з ОСОБА_4 проживали в приватному будинку який згорів внаслідок пожежі. Під час пожежі загинув ОСОБА_5 Це підтверджується поясненнями заявника, даними свідцтва про смерть ОСОБА_4, які свідчать, що причиною смерті останнього є обвуглення трупа. При розборі згарища будинку ОСОБА_4 були виявлені фрагменти, схожі на частки кісток тканини людини, які ідентифікувати не вдалось, що підтверджується даними протоколу огляду місця події від 25 листопада 2004 року, проведеного дізнавачем Кам'янець-Подільського РВ УМВСУ та даними повідомлення Кам'янець-Подільського РВ УМВСУ № 3488 від 19 травня 2008 року. Згідно вимогами ст. 46 ЦК України фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку. Як пояснив суду ОСОБА_2, його мати проживала разом з ОСОБА_4 і місце її перебування з моменту пожежі не відоме. Пояснення заявника підтверджуються даними повідомлення Управління пенсійного фонду України в Кам'янець-Подільському районі № 1066/ 06 від 20 березня 2008 року, які свідчать, що з 1 грудня 2004 року ОСОБА_3 пенсія не виплачувалась.

Ці обставини дають підстави припустити її загибель при пожежі будинку, в якому вона проживала разом з ОСОБА_4, а відтак вимоги заявника підлягають задоволенню.

На підставі ст. ч.1 ст. 46 ЦК України, керуючись ст. ст. 212, 213, 215, 249, 250 ЦПК України, суд вирішив заяву задовольнити, оголосити ОСОБА_3

померлою з дня її вірогідної смерті, тобто з 25 листопада 2004 року [10].

Цей випадок є прикладом оголошення фізичної особи померлою в момент настання обставин, які дають підстави припустити її вірогідну загибель. Проте аналіз судової практики свідчить про те, що є випадки, коли люди виходять з дому і не повертаються, а рідні і близькі впродовж тривалого часу не отримують відомостей ні про цих осіб, ні про обставини які дозволили б передбачити долю зниклих осіб. Так, Шосткінський міськрайонний суд Сумської області, розглянувши у судовому засіданні м. Шостка в приміщенні суду цивільну справу за заявою ОСОБА_1, заінтересована особа – Воронізька селищна рада, про оголошення особи померлою, встановив – заявник звернулась до суду з заявою про оголошення чоловіка, ОСОБА_2, померлим, посилаючись на те, що в травні 2004 року чоловік виїхав до Волгоградської області в Росію на заробітки разом зі своїми односельцями. Однак через декілька днів зателефонував один із його співробітників та в телефонному режимі повідомив, що її чоловік зник безвісті та місцеперебування його не відоме. Заявниця цього ж місяця звернулась із заявою про розшук безвісно відсутнього чоловіка до Шосткінського МВ УМВС України в Сумській області, і за цією заявою був направлений запит до Волгоградської області на розшук ОСОБА_2, однак до цього часу ніяких відомостей не надійшло. Крім того, заявниця вказує, що протягом минулих десяти років неодноразово зверталась до програми «Жди меня», однак і таке звернення не дало результатів. Тому заявниця вимушена була звернутися до суду із заявою про оголошення особи померлою для отримання в подальшому свідоцтва про смерть в органах РАЦС.

У судовому засіданні заявник підтримала свої вимоги, просила оголосити чоловіка померлим.

Судом встановлено, що заявниця є дружиною ОСОБА_2 згідно з копією свідоцтва про реєстрацію шлюбу. Із копії довідки Шосткінського МРВ МВС України в Сумській області вбачається, що у червні 2004 року був оголошений розшук ОСОБА_2, але до цього часу його місцезнаходження не встановлено.

Відповідно до ч.1 ст. 46 ЦК України фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку – протягом шести місяців.

Оголошення особи померлою має своїм призначенням усунення невизначеності, яка склалася

щодо правовідносин за участю особи, яка тривалий час є відсутньою за місцем свого постійного проживання і місце перебування якої невідоме.

Рішення про оголошення фізичної особи померлої приймається судом за наявності таких підстав : 1) відсутність особи в місці її постійного проживання; 2) відсутність відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона зникла безвісті за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців.

Оголошення фізичної особи померлою – це ствердження судовим рішенням припущення про смерть цієї особи, тобто констатація високого ступеня ймовірності смерті. Встановлення факту смерті можливо, якщо суд на підставі незаперечних доказів ствердить, тобто доведе обставини, які ймовірно свідчать про смерть особи у конкретно визначений час, обставини, за яких настала смерть, і факт неможливості реєстрації органом державної РАС факту смерті.

При цьому заявник повинен мати особисту цивільно-правову заінтересованість у зміні правового стану особи, яку він просить оголосити померлою. Для підтвердження цього повинні бути наведені обставини, які свідчать про те, що між заявником та особою, яку він просить оголосити померлою, існують особисті або майнові правовідносини – матеріально-правовий зв'язок або за відсутності такого зв'язку – дані про те, що відсутність фізичної особи є для заявника перешкодою у реалізації суб'єктивних прав або виконання обов'язків.

Наведені заявницею обставини та мета, з якою заявниці необхідно оголосити особу померлою, свідчать про наявність між заявницею та особою, яку вона просить оголосити померлою, такого матеріально-правового зв'язку.

Крім того, у такому випадку існують перешкоди у реалізації нею прав та виконання обов'язків, пов'язаних з відсутністю особи, яку вона просить оголосити померлою.

Враховуючи вищевикладені обставини, суд приходять до висновку що заява підлягає задоволенню.

Керуючись ст.10, 11, 60, 209, 212–215, 246–250 ЦПК України, суд, – вирішив – заяву задовольнити, оголосити ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, померлим [11].

У зазначеному випадку судом особу оголошено померлою померлою після спливу трьохрічного терміну після її зникнення від дня набуття законної сили рішенням суду.

Таким чином, перше судове рішення є прикладом оголошення особи померлою в день або

момент настання обставин, які дають підстави припустити її вірогідну загибель, а інше оголошення – день коли сплив законодавчо визначений строк після її зникнення.

На нашу думку, доцільно класифікувати оголошення фізичної особи померлою в абсолютно визначений момент та відносно оголошення фізичної особи померлою.

Висновки. Під поняттям оголошення фізичної особи померлою в абсолютно визначений момент слід розуміти визнання фізичної особи померлою з моменту настання обставин, які дають підстави припустити її вірогідну загибель. Відносним оголошенням фізичної особи померлою варто вважати – оголошення фізичної особи померлою після спливу законодавчо визначеного строку після її зникнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авдеев М.И. Внезапная смерть в молодом возрасте от гипертонической болезни, атеросклероза и острой сердечно-сосудистой недостаточности. [Текст] / М.И. Авдеев // Материалы 5-й Всесоюз. науч. конф. суд. медиков. – Ч. I. Ленинград, 1969. – С. 253–256.
2. Авдеев М.И. Курс судебной медицины / М.И. Авдеев. – М.: Юриздат, 1959. – 711 с.
3. Авдеев М.И. Материалы к характеристике внезапной и скоропостижной смерти в молодом возрасте / М.И. Авдеев // Вопросы судебно-медицинской экспертизы. Сборник статей. – М.: Госюриздат, 1958, Вып. 3. – С. 186-210.
4. Бокариус Н.С. Судебная медицина для медиков и юристов [Текст] / Н.С.Бокариус. – Харьков : Юрид. изд-во Украины, 1930. – 690 с.
5. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Д.Зорькина, В.Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 760 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
7. Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 року [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
8. Прозоровський В.И., Громов Л.И. Меры борьбы со скоропостижной смертью / Прозоровський В.И., Громов Л.И. // Материалы 2-й расширенной научно-практической конференции судебных медиков и патологоанатомов Эстонской ССР (сборник работ); Министерство здравоохранения Эстонской ССР, Эстонский институт экспериментальной и клинической медицины АМН СССР, Научное общество судебных медиков Эстонской ССР; [редакторы П. А. Боговский, А. А. Лукаш]. – Таллин, 1966. – 271 с.
9. Рішення Калінінського районного суду м. Донецька від 26 липня 2011 р. у справі №2-1537/11. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17426026>.
10. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області у справі № 161/5158/14-ц від 27 травня 2014 року . — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39285538>.
11. Рішення Шосткинського міськрайонного суду Сумської області у справі №589/1188/14-ц р. від 15.05.2014 року. – Режим доступу : www.reyestr.court.gov.ua/Review/38704579.
12. Старовойтова О. Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации (историко-правовой и теоретический анализ) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 –теория и история права и государства; история правовых учений / Старовойтова Ольга Эдуардовна – С.-Пб., 2006. – 453 с.
13. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р.О.Стефанчук // Відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : КНТ, 2008. – 626 с.
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
15. Шор Г.В. О смерти человека (введение в танатологию) / Г.В. Шор. – Ленинград : Кубич, 1925. – 253 с.
16. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / за ред. Ю. С. Шемшученка // НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. – Т. 3. К–М. – 792 с.

Анікіна Галина Володимирівна

ВИДИ СМЕРТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

У статті розглянуто види смерті фізичної особи за різними критеріями поділу та їх значення для цивільного права. З'ясовано що найважливішою для цивільних правовідносин є біологічна смерть, з якою правові норми пов'язують виникнення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. Запропоновано класифікувати оголошення фізичної особи померлою в абсолютно визначений момент та відносно оголошення фізичної особи померлою.

Ключові слова: смерть, природна смерть, неприродна смерть, насильна смерть, раптова смерть, види смерті, біологічна смерть, життєдіяльність організму, оголошення фізичної особи померлою.

Аникина Галина Владимировна

ВИДЫ СМЕРТЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО ЛИЦА И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

В статье рассмотрены виды смерти физического лица по различным критериям разделения и их значение для гражданского права. Выяснено что важнейшим для гражданских правоотношений является биологическая смерть, которой правовые нормы связывают возникновение, изменение и прекращение гражданских

прав и обязанностей. Предложено классифицировать объявление физического лица умершим в совершенно определенный момент и относительное объявление физического лица умершим.

Ключевые слова: смерть, естественная смерть, неестественная смерть, насильственная смерть, внезапная смерть, виды смерти, биологическая смерть, жизнедеятельность организма, объявление физического лица умершим.

Anikina Galyna

TYPES OF DEATH OF PHYSICAL PERSONALITY AND THEIR VALUE FOR CIVIL LAW

The article investigates the types of deaths according to different criteria of division. The significance of the types of death for civil law has been determined. It is revealed that the most common is the division of death for the causes that caused it to natural and unnatural. It is concluded that as a result of unnatural violent and accidental death of a person there are such consequences for civil law: the right to compensation for damage to persons who were in the victim's possession, as well as the child of the victim born after his death; the insurer has the right to refuse to make an insurance payment; persons who intentionally deprived the life of the testator or any of the possible heirs, deprived of the right to inheritance, etc. The expediency of distinguishing between legal death (declaration of an individual) and the relative declaration of a deceased person is substantiated.

Under the notion of declaring an individual dead in a completely determined time should be understood as recognition of a physical person who died from the time of the onset of circumstances that give reason to assume her probable death. A relative declaration of a physical person should be considered a deceased person – the declaration of an individual who died after the expiration of the statutory term after its disappearance.

Keywords: death, natural death, unnatural death, violent death, sudden death, types of death, biological death, vital activity of the organism, announcement of the physical person to the deceased.